

TURK DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE BİRLEŞİK FULLERİN İŞLENİŞİ ÜZERİNE

Yrd.Doc.Dr. Hülya SAVRAN*

ÖZET

Birleşik fiiller; şekil bilgisi, cümle bilgisi ya da anlam bilgisi alanları gözetilmeksizin bir isimle ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, bir fiil ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve anlamca kaynaşmış birleşik fiiller olmak üzere üçe ayrılmıştır. Çalışmada, söz konusu bu alanların dikkate alınmamasından dolayı ortaya çıkan bu tasnifin, Türk dil bilgisi öğretiminde yarattığı metodoloji karmaşası ve bundan kaynaklanan işleniş bozukluğu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Türk dil bilgisi öğretimi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi, birleşik fiiller.

ABOUT TEACHING COMPOUND VERBS IN TURKISH GRAMMAR EDUCATION

ABSTRACT

Without considering the fields of morphology, syntax and semantic, compound verbs are classified into three groups: compound verbs composed of a noun and an auxiliary verb, compound verbs composed of a verb and an auxiliary verb and semantically contracted compound verbs. In this study, we have examined the disorder of methodology and teaching problems, resulting from this classification which didn't take into consideration the related fields above mentioned.

Key Words : Turkish grammer education, morphology, syntax, semantics, compound verbs.

Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Türk dil bilgisinde, cümle bilgisinin 'kelime grupları' bölümünde yer alan 'birleşik fiiller', bir hareketi karşılamak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur. Bunlar genel olarak üç ana kısımda incelenir ve öğretilir:

1. Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller:

Bu tür birleşik fiillerde kullanılan başlıca yardımcı fiiller ol-, et-, eyle-, yap-, kıl-, bulun-... Daha çok yabancı kaynaklı kelimelere gelerek kullanılırlar: *kabul et-, hasta ol-, reddet-, arz et-, mahvet-...* (Yabancı kelimelere geldiklerinde birleşik yazılıp yazılmamaları, kelimelerin aslına dönüp dönmelerine bağlıdır. Örnek olarak '*resm*' kelimesi dilimizde tek başına kullanıldığında '*resim*' olarak telaffuz edilir. Ama yardımcı fiil geldiğinde aslına döner; '*resmet-*' olur ve birleşik yazılır.)

İsim ögesi sıfat fiil de olabilir: *gelmez ol-, ödeyecek ol-, ağlayacağı tut-, anlamamış görün-, anlamazlıktan gel-...*

2. Bir fiil ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller:

Bu tür birleşik fiillerde ana öge olan fiil başta, yardımcı fiil ise sonda bulunur. Burada yardımcı fiil olarak *bil-* (yeterlilik), *ver-* (tezlik), *yaz-* (yaklaşma), *gör-*, *göt-*, *koy-*, *kal-*, *dur-*... (süreklilik) fiilleri kullanılır. Bu yardımcı fiiller, özel olarak 'Tasvir Fiilleri' diye de adlanırlar ve ana fiillere -V veya -(y)Ip zarf fiili ile bağlanırlar: *gelebil-, düşeyaz-, gidedur-, dönüp dur-...*

Bazı kullanımlarda ana fiile zarf fiil eki yerine kip eki de getirilebilir: *koştı durdu, baktı kaldı...*

3. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller:

Bu tür birleşik fiiller de isim ve fiil ögesinden oluşur. Öğelerin biri veya hepsi asıl anlamını yitirmiş; mecazî bir anlam kazanmışlardır ve artık çoğu deyimleşmiştir: *hasta düş-*, *gözden düş-*, *aklını kaybet-*, *dillere düş-*...

Yukarıda kısaca özetlediğimiz birleşik fiillerin bu şekilde sınıflandırılmasında şekil bilgisi, cümle bilgisi ya da anlam bilgisi dallarının dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır. Çünkü gerek şekil bilgisi gerekse cümle bilgisi konusunda da birleşik fiiller, bu sınıflamaya tâbi tutularak işlenmektedir. ¹ Oysa üçüncü tür birleşik fiiller, görev ve anlam yönünden diğer iki gruptan çok daha farklıdır. Ama, gerçekte anlam bilgisinin konusu olan anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, hem şekil bilgisi hem de cümle bilgisinde diğer iki tür birleşik fiiller gibi algılanmakta ve yorumlanmaktadır. Bu da Türk dil bilgisi öğretiminde bazı aksaklıklara ve karışıklığa neden olmaktadır.

Örnek olarak şu cümleler, cümle bilgisi yönünden ele alındığında öğelerine nasıl ayrılacaktır?

1. Her şeyin farkına vardıldıktan sonra aklı başına gelecek.
2. Yandaki sınıftan gelen gürültüye aklı takıldı.
3. Bu işlerin tadı tuzu kaçmıştı.
4. Tatil haberini alınca gözleri parladı.
5. Her şeyi baştan sona anlatmaktan nefesim tükendi.
6. Hastane koridorlarında beklemekten içim daraldı.
7. Bu kadar sorumsuzluğa tepesi attı.

¹ Leylâ Karahan, (1993), **Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri**. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 36 ve gerisi. Haydar Ediskun, (1992), **Türk Dilbilgisi**. 4. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 228 ve gerisi. Tahir Nejat Gencan, (1992), **Dilbilgisi**. İstanbul: Kanaat Yayınları, s. 167 ve gerisi.

8. Böyle dostlarım varken sırtım yere gelmez.
9. Habersiz çıkıp gelecekler diye yüreğim ağzıma geldi.
10. Ekranı fazla çıkmaktan yüzü eskidi.

Yukarıdaki cümlelerde, *aklı başına gel-*, *aklı takıl-*, *tadı tuzu kaç-*, *gözleri parla-*, *nefesi tüken-*, *içi daral-*, *tepesi at-*, *sırtı yere gelme-*, *yüreği ağzına gel-* ve *yüzü eski-* bir deyimdir ve iç çekime uğrayarak kullanılmışlardır. Üçüncü grup birleşik fiiller içinde yer alabilecek olan bu örnekleri, bir bütün olarak düşünmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla hepsi de cümlenin yüklemi olmak zorundadır. Ama durum böyle olunca cümleler, öğeler yönünden çözümlenmiş olmuyor. Her cümleyi tek tek inceleyerek bunu görelim:

1. cümlede *aklı başına gelecek* yüklem, *her şeyin farkına vardığından sonra* zarf tümleci; 2. cümlede *aklı takıldı* yüklem, *yandaki sınıftan gelen gürültüye* dolaylı tümleç; 3. cümlede *bu işlerin tadı tuzu kaçmıştı* yüklem; 4. cümlede *gözleri parladı* yüklem, *tatil haberini alınca* zarf tümleci; 5. cümlede *nefesim tükendi* yüklem, *her şeyi baştan sona anlatmaktan* zarf tümleci; 6. cümlede *içim daraldı* yüklem, *hastane koridorlarında beklemekten* zarf tümleci; 7. cümlede *tepesi attı* yüklem, *bu kadar sorumsuzluğa* zarf tümleci; 8. cümlede *sırtım yere gelmez* yüklem, *böyle dostlarım varken* zarf tümleci; 9. cümlede *yüreğim ağzıma geldi* yüklem, *habersiz çıkıp gelecekler diye* zarf tümleci; 10. cümlede *yüzü eski*/yüklem, *ekrana fazla çıkmaktan* zarf tümleci.

Bu çözümlenmelerde dikkat edilirse cümlelerimizin hiçbirinde özne yoktur. Türkçede öznesiz cümle kurulabilir ama bunun için bazı koşulların bulunması gerekmektedir. Bir cümlenin öznesiz olabilmesi için ya geçişsiz

fiile edilgenlik eki getirilmeli ya da cümlenin fiil kaynaklı yüklemde gereklilik kipinin üçüncü kişisi kullanılmalıdır. Oysa yukarıdaki cümlelerde bunların hiç birisi de bulunmamaktadır. Aslında burada karşılaşılan durum, yöntem karmaşasından başka bir şey değildir. Anlam bilgisinin konusu içinde yer alan ve 'anlam bilgisi' yönünden incelenmeye alınması gereken 'anlamca kaynaşmış birleşik fiiller', cümle bilgisi içinde de ele alınarak cümle çözümlemesine çalışılmakta ve bu da karışıklığa neden olmaktadır.

Bu duruma göre cümle bilgisi yönünden ele alındığında cümlelerin çözümlemeleri şöyle olmalıdır:

1. cümlede *gelecek* yüklem, *aklı* özne, *başına* dolaylı tümleş, *her şeyin farkına vardıktan sonra* zarf tümleci; 2. cümlede *takıldı* yüklem, *aklı* özne, *yandaki sınıftan gelen gürültüye* dolaylı tümleş; 3. cümlede *kaçmıştı* yüklem, *bu işlerin tadı tuzu* özne; 4. cümlede *parladı* yüklem, *gözleri* özne, *tatil haberini alınca* zarf tümleci; 5. cümlede *tükendi* yüklem, *nefesim* özne, *her şeyi baştan sona anlatmaktan* zarf tümleci; 6. cümlede *daraldı* yüklem, *içim* özne, *hastane koridorlarında beklemekten* zarf tümleci; 7. cümlede *attı* yüklem, *tepesi* özne, *bu kadar sorumsuzluğa* zarf tümleci; 8. cümlede *gelmez* yüklem, *sırtım* özne, *yere* dolaylı tümleş, *böyle dostlarım varken* zarf tümleci; 9. cümlede *geldi* yüklem, *yüreğim* özne, *ağzıma* dolaylı tümleş, *habersiz çıkıp gelecekler diye* zarf tümleci; 10. cümlede *eskidi* yüklem, *yüzü* özne, *ekrana fazla çıkmaktan* zarf tümleci.

Cümle bilgisinde birleşik fiiller ele alınırken bu durumun söz konusu edildiği bir çalışma da vardır. M. Ergin, **Türk Dil Bilgisi** adlı çalışmasında birleşik fiili, yardımcı fiilin başına getirilen ögenin isim veya fiil olmasına

göre, *İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*' ve *'Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*' diye iki kısma ayırmaktadır.²

Diğer Türk lehçelerinin dil bilgisi çalışmalarında da birleşik fiillerin işlenişinde şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi dallarının gözetildiği görülmüştür. Kırım Tatarcasında birleşik fiiller, şekil bilgisi içinde ele alındığında isim + fiil {cevap ber-'cevap ver-', *elak ol-* 'helak ol-') ve fiil + fiil {*okup başla-* 'okuyup başla-', *köçe tur-* 'göçedur-') olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³ Aynı sınıflama Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesi için de geçerlidir. Kazak Türkçesinde: İki fiilin birleşmesi: *tura tur* 'durudur', *pişirip jatkan* 'pişiren'; isimle fiilin birleşmesi: *alay-tüley boldırjdar* 'karmakarışık oldunuz', *bayan etti* 'beyan etti'.⁴ Özbek Türkçesinde: 1. Fiil olmayan kelimelerin fiillerle birleşmeleri: *himaya qılmaq, cavab bermaq, qol qoymaq...* 2. İki veya daha çok fiilin birleşmesi: *alib ciqmaq, satib almaq, yazib qoyaqalmaq...*⁵

SONUÇ

Türk dil bilgisi öğretiminde birleşik fiiller, şekil bilgisi ve cümle bilgisi alanlarında, 'bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller', 'bir fiil ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller' ve 'anlamca kaynaşmış

² Muharrem Ergin, (1993), **Türk Dil Bilgisi**. 20. Basım. İstanbul: Bayrak Basım/yayın/tanıtım, s. 364 ve gerisi.

³ Ş. A. Asanov, A. N. Garkavets, S. M. Useinov, (1988), **Kırımtatarca-Rusça Lügat**, Kiev: Radyanska škola, s. 191.

⁴ Hülya Savran, (1994), **Kazak Türkçesi Kor ki t Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük)**, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,s. 684 ve gerisi.

⁵ Ertuğrul Yaman, (2000), **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 742. s. 152.

birleşik fiiller' olmak üzere üç gruba ayrılarak işlenmektedir. Bu sınıflama, yöntem karmaşası yaratmaktadır. Çünkü üçüncü tür olan 'anlamca kaynaşmış birleşik fiiller', anlam özelliği ve kullanım yönünden anlam bilgisi içinde yer alması gerekirken, şekil bilgisi ve cümle bilgisi içinde verilmektedir. Bu da dil bilgisi öğretiminde karışıklığa neden olmaktadır. Bu karışıklığın giderilmesi için Türk dili ile uğraşan kişilerin, Türk dil bilgisini incelerken ve öğretirken yöntem, tanım ve sınıflama konularında birlik sağlamaları ve buna uymaları şarttır. Aksi takdirde bu tür karmaşalar, öğrencilerin kafalarını karıştırmaya devam edecek ve onların ana dillerine olan güvenlerini sarsacaktır.

KAYNAKLAR

- ASANOV, Ş. A., GARKA VETS, A. N., USEİNOV, S. M. (1988), **Kırım tatarca-Rusça Lügat**, Kiev: Radyanska şkola.
- ERGİN, Muharrerm. (1993), **Türk Dil Bilgisi**. 20. Basım, İstanbul: Bayrak Basım/yayın/tanıtım.
- KARAHAN, Leylâ. (1993), **Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAVRAN, Hülya. (1994), **Kazak Türkçesi Korkıt Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük)**. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YAMAN, Ertuğrul. (2000), **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 742.